

**Günəl Oqtay qızı Şahinzadə,**  
Bakı Dövlət Universitetinin  
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı  
<https://orcid.org/0009-0004-2575-7920>  
E-mail: [abbasovaqunel@inbox.ru](mailto:abbasovaqunel@inbox.ru)  
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(4\).212-215](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(4).212-215)

## UŞAQ EVLƏRİNDƏ BÖYÜYƏN UŞAQLARIN ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏ PROBLEMİ

**Gunel Ogtay Shahinzade,**  
doctorial student in the program of doctor of philosophy  
at  
Baku State University,

## THE PROBLEM OF SELF-ESTEEM OF CHILDREN GROWING UP IN ORPHANAGES

**Гюнель Октай гызы Шахинзаде,**  
докторант по программе доктора философии  
Бакинского Государственного Университета

## ПРОБЛЕМА САМООЦЕНКИ ДЕТЕЙ, ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В ДЕТСКИХ ДОМАХ

**Xülasə.** Ölkəmizdə uşaq evlərində böyüyən uşaqların say göstəricisinə nəzər saldıqda məlum olur ki, illər üzrə göstəricilər davamlı olaraq artmaqdadır. Belə ki, 1991-ci ildə ölkəmizdə 9, 2001-ci ildə 10, 2021-ci ildə 13, 2023-cü ildə isə 16 uşaq evi vardır, həmin illərə müvafiq olaraq uşaqların sayı isə 633 nəfərdən 846 nəfərədək artmışdır. 2023-cü ilin statistik qeydlərində bu uşaqların 792 nəfərini isə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar təşkil edir (Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2023) [7].

İnsan təkcə bioloji deyil eyni zamanda sosial varlıqdır. Buna görə də hər bir insanın sosial münasibətlərə və mühitə tələbatı var. İnsan doğulduğu andan etibarən içində olduğu cəmiyyətin normalarını mənimsəməyə başlayır, cəmiyyət normaları ilə yanaşı insan eyni zamanda öz mənliliyini də öyrənməyə və başa düşməyə başlayır. Öz mənliliyini, hisslərini, düşüncələrini və şəxsiyyətini öyrəndikcə onu normalara uyğunlaşdırır. Hər bir insan özünü normalara uyğun gəlməsinə görə şəxsiyyət kimi qiymətləndirir. Öz davranışlarını, düşüncə və hisslərini məhz bu kontekstdən şərh edir. İnsanın davranışları uşaq yaşlarından ailəsi tərəfindən normalara uyğun nizamlanır. Məhz özünü qiymətləndirmə də ilk öncə ətrafın bizi necə qiymətləndirməsi ilə formalaşır.

Uşaq evlərində yaşayan uşaqların say göstəricilərin tədricən artması bu uşaqların özünüqiymətləndirmə mövzusunun araşdırılmasının əhəmiyyətini vurğulayır. Məhz bu tədqiqatın məqsədi uşaq evlərində olan uşaqların psixi sağlamlıq sferası, özünüqiymətləndirməsinin təhlili, bu istiqamətdə ölkəmizdə və xaricdə dərc edilmiş məqalələrin təhlilinin aparılması təşkil edir.

**Açar sözlər:** uşaq evləri, valideyn himayəsindən məhrum olmaq, özünüqiymətləndirmə, şəxsiyyət, psixi sağlamlıq

**Abstract.** Analyzing number of children growing up in orphanages in our country, it becomes clear that the indicators are constantly increasing over the years. Thus, in 1991, there were 9 orphanages in our country, in 2001 - 10, in 2021 - 13, and in 2023 - 16, and the number of children increased from 633 to 846 in those years. In the statistical records of 2023, 792 of these children were children deprived of parental care (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2023) [7].

A person is not only a biological but also a social being. Therefore, every person has a need for social relationships and the environment. From the moment a person is born, he begins to assimilate the norms of the society he is in, and along with the norms of society, a person also begins to learn and understand his own self. As he learns his own self, feelings, thoughts and personality, he adapts it to the norms. Each person evaluates himself as a person according to the norms. He interprets his behavior, thoughts and feelings from

this context. A person's behavior is regulated by his family from childhood according to the norms. Self-esteem is first of all formed by how the environment evaluates us.

The gradual increase in the number of children living in orphanages emphasizes the importance of studying the self-esteem of these children. The purpose of this study is to analyze the mental health sphere of children in orphanages, their self-esteem, and to analyze articles published in this direction in our country and abroad.

**Keywords:** orphanages, deprivation of parental care, self-esteem, personality, mental health

**Аннотация.** Если посмотреть на количество детей, воспитывающихся в детских домах в нашей стране, то станет ясно, что показатели с годами неуклонно растут. Так, в 1991 году в нашей стране было 9 детских домов, в 2001 году –10, в 2021 году –13, в 2023 году –16, а количество детей за эти годы увеличилось с 633 до 846. По статистическим данным 2023 года, 792 из этих детей –дети, лишенные родительской опеки (Государственный статистический комитет Азербайджанской Республики, 2023).

Человек – существо не только биологическое, но и социальное. Поэтому у каждого человека есть потребность в социальных отношениях и окружающей среде. С момента рождения человек начинает усваивать нормы общества, в котором живет. Наряду с нормами общества он также начинает познавать и понимать свою собственную идентичность. По мере того, как он узнает больше о себе, своих чувствах, мыслях и личности, он адаптирует их к нормам. Каждый человек оценивает себя как личность на основе своего соответствия нормам. Он интерпретирует свое собственное поведение, мысли и чувства из этого контекста. Поведение человека с детства регулируется семьей в соответствии с нормами. Самооценка в первую очередь формируется на основе того, как нас оценивают другие.

Постепенный рост числа детей, живущих в детских домах, подчеркивает важность изучения самооценки этих детей. Целью данного исследования является анализ психического здоровья и самооценки детей, воспитывающихся в детских домах, а также анализ статей, опубликованных по этой теме в нашей стране и за рубежом.

**Ключевые слова:** детские дома, лишение родительской опеки, самооценка, идентичность, психическое здоровье

### **Ədəbiyyat nümunələrinin təhlili:**

*Özünüqiymətləndirmə nədir?* Özünüqiymətləndirmə şəxsiyyətin özünü, öz imkanlarını, keyfiyyətlərini, qabiliyyətlərini, özünün başqa adamlarla münasibət sistemindəki yerini qiymətləndirməsindən ibarətdir. Özünüqiymətləndirmə insanın özünüdərk etməsi ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan insanın mənlilik şüurunun formalaşmasında özünüqiymətləndirmə xüsusi yer tutur. Özünüqiymətləndirmə zamanı adətən əxlaqı, estetik, intellektual, emosional və s. növlərindən istifadə olunur [1, s.21].

Ədəbiyyat nümunələrinin təhlili və aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, bütün hallarda onların içərisində emosional qiymətlər əsas yer tutur.

Bütün hallarda özünüqiymətləndirmədə emosional çalar üstünlük təşkil edir. Özünüqiymətləndirmə səviyyəsində qiymətverən və qiymətləndirilən eyni şəxs olduğuna, mənlilik mənə qiymət verdiyinə görə burada özünüsevme, özünəhörmət, ləyaqət hissi özünə geniş yer edir. Ona görə də burada subyektiv amillərin təsiri qaçılmaz olur. Psixoloji tədqiqatlar özünüqiymətləndirmənin üç səviyyəsini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir [2; 3]:

1) *Adekvat özünüqiymətləndirmə.* Bu cür özünüqiymətləndirmə zamanı insan özünün bütün keyfiyyətlərini olduğu kimi, imkanlarına uyğun qeyd etməklə özünü düzgün qiymətləndirir.

2) *Qeyri-real yüksək özünüqiymətləndirmə.* Bu cür özünüqiymətləndirmə zamanı insan özünü onda olan keyfiyyətlərdən, imkanlardan yüksək qiymətləndirir.

Adətən bu cür özünüqiymətləndirmə şişirdilmiş xarakter daşıyır, insanın özündən bədgümanlığı ilə nəticələnir. Ona görə də bu cür adamlar başqaları tərəfindən rəğbətlə qarşılanmırlar.

3) *Qeyri-real aşağı özünüqiymətləndirmə.* Bu cür özünüqiymətləndirmə zamanı insan özünün keyfiyyətlərini, imkanlarını layiq olduğundan aşağı qiymətləndirir [6].

Qeyri-real yüksək və qeyri-real aşağı özünüqiymətləndirmə eyni dərəcədə ziyanlıdır. Məsələn, öz imkanlarını qeyri-real yüksək qiymətləndirən şagird və ya tələbələrdə çox vaxt özünəarxayınçılıq hissi yaranır. Nəticədə nəzərdə tutduqları məqsədlərinə nail ola bilmirlər. Öz imkanlarını qeyri-real aşağı qiymətləndirən şagird və ya tələbələrdə isə mümkün olacaq nailiyyətə çatmaq hissi və cəhdi olmur, nəticədə

onlar mövcud imkanlarını təzahür etdirə bilmirlər. Ona görə də ən cüzi nailiyyətlə kifayətlənməli olurlar.

Özünüqiymətləndirmədə şəxsiyyətin *iddia səviyyəsi* ilə də sıx bağlıdır. İddia səviyyəsi dedikdə bu və ya digər fəaliyyət zamanı şəxsiyyətin seçdiyi və qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrin çətinlik dərəcəsi ilə müəyyən olunan xarakteristikası nəzərdə tutulur.

Özünüqiymətləndirmə ilə bağlı olaraq kiçik məktəblilərdə özünə, öz gücünə inam da formalaşır. Təcrübələr göstərir ki, təlimdəki çətinliklərdən, müəllimin və valideynlərin tənqidi qeydlərindən asılı olaraq kiçik məktəblilərdə öz gücünə inamsızlıq, frustrasiya vəziyyəti, təlimə marağın itməsi, “məktəb nevrozlarının” meydana gəlməsi halları da müşahidə olunur. Müəllimin bu cəhətləri nəzərə alması kiçik məktəblilərdə şəxsiyyətin müvafiq əlamətlərinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Özünüqiymətləndirmə uşaq evlərində böyüyən uşaqlarda necə təzahür edir? sualına cavab verməzdən əvvəl onların psixi inkişafına və ətraf mühitə amilinə nəzər salmaq lazımdır.

Ədəbiyyatların təhlili zamanı bu uşaqlarda aşağıdakı vacib amillər fərqləndirilir:

- cəmiyyətə daha az uyğunlaşma;
- deviant davranışa meyillilik;
- əqli və psixi inkişafın ləngiməsi;
- əsas sosial və ünsiyyət bacarıqlarının zəif inkişafı;
- motivasiya sferasında problemlərin yaşanması;
- gələcəkdə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin zəif inkişafı.

Uşaq evlərinin uşaqları ailələrdə böyüyən uşaqlardan fiziki və əqli inkişafda fərqlənir və bir sıra mənfi xüsusiyyətlərə malikdir ki, bu da sonradan uşağın inkişafına və cəmiyyətə uyğunlaşmasına təsir göstərir [4; s.54].

Məktəbəqədər yaş dövründə bu uşaqlar üçün isə ünsiyyət prosesində üstünlük təşkil edən motiv diqqət cəlb etməyə və xoş rəftara olan motivdir. Həmin uşaqların bu yaş periodunda psixi inkişafının ləngiməsinin əsas simpatiya, empatiya və hisslərini və təcrübələrini başqa bir insanla bölüşmək bacarığının olmamasıdır. Məktəbəqədər yaşdan valideyn himayəsindən məhrum olan bu uşaqlar nə öz yaşadlarına, nə də böyüklərə bağlılıq hiss etmirlər. Uşaq evində böyüklər və həmyaşıdları ilə təmaslar

monoton, emosionaldır və sadə müraciət və istəklərlə bağlıdır. Bu yaş dövründə uşaqlarla üçün birbaşa fiziki təmas, davamlı ünsiyyət vacibdir.

Ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, uşaq evlərindən olan kiçik məktəblilər, bir qayda olaraq, təhsil fəaliyyəti üçün formalaşmış motivə malik deyillər və obyektləri və hadisələri sistemli şəkildə araşdırmaq və onların xüsusiyyətlərini müəyyən etmək bacarığı kifayət qədər inkişaf etməmişdir [5; s.75-77]. Qavrama problemləri təkcə məktəbdə öyrənmə üçün deyil, həm də uşağın ümumi zehni inkişafı üçün nəticələrə səbəb ola bilər. Tədris fəaliyyətində bir tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlərdə müəyyən bir ümumi fəaliyyət metoduna diqqət yetirmək bacarığı inkişaf etməmişdir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar kimi kiçik məktəbli uşaqlarda da təxəyyül və təxəyyül təfəkkürü kifayət qədər inkişaf etmir. Uşaq evinin şagirdləri böyüklərlə və həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə münasibətlərin həllində o qədər də uğurlu deyillər. Onlar daha aqressivdirlər, daha tez-tez başqalarını günahlandırmağa çalışırlar və günahlarını etiraf etmək iqtidarında deyillər və istəməzlər, yəni mahiyyətə bütün vəziyyətlərdə müdafiə xarakterli davranış formalarının üstünlük təşkil edir. Aşağı siniflərdə şagirdlər diqqəti cəlb etmək üçün mümkün olan hər şeyi edirlər. Uşaqlar müəllimlərlə bəzən ünsiyyətə girir, bəzən bu ünsiyyətdən də qaçırlar. Yetkinlərlə ünsiyyətdə bu cür çətinliklər uşaq evində olan uşağın erkən yaşlarından çoxlu sayda təsirlərə məruz qalması, nəticədə sabit emosional əlaqələr qurmaması, eqosentrizm və sosial maraqsızlıq inkişaf etdirməsi ilə müşahidə oluna bilər.

Yetkinlərlə ünsiyyət ehtiyacı və onun tam narazılığı şagirdlərdə iki simptom kompleksinin – “böyüklərə qarşı narahatlıq” və “böyüklərə qarşı düşmənçilik” meydana gəlməsinə səbəb olur. Birincisi, uşağın narahatlığını və müəllimin onunla maraqlı olub-olmaması, onu qəbul etməsi, sevməsi ilə bağlı qeyri-müəyyənliyini əks etdirir.

İkinci simptom kompleksi uşağın böyüklərdən imtina etməsinin müxtəlif formalarını göstərir və düşmənçilik, depressiya və aqressivliyin başlanğıcı ola bilər. Böyüklərdən xeyirxah münasibətə ehtiyac onunla şəxsi ünsiyyətdə dərin məyusluqla birləşir. Beləliklə, uşaq evinin şagirdlərinin böyüklərlə ünsiyyətində iki cəhət qeyd edə bilərik: bir tərəfdən bu ehtiyacın inten-

sivliyi, digər tərəfdən ünsiyyət formalarının primitivliyi və inkişaf etməməsi [2;5]

Yeniyyətlik dövründə uşaq evlərində olan uşaqların özünəməxsus problemləri izlənilir. Yeniyyət uşaq evindən olduğu üçün utanmağa başlayır, özünü uşaqlar qrupundan ayırmağa çalışır. Onla dərin, sabit hisslərin olmaması ilə xarakterizə olunur – səthi hisslər, həm də emosiyaların partlaması – şiddətli sevinc, qəzəb kimi hallar izlənilir. Hisslərin təzahürü, bir tərəfdən, yoxsulluq, digər tərəfdən, kəskin affektiv çalarlarla xarakterizə olunur. Belə uşaqların da sevgi və diqqətə ehtiyacı var; eyni zamanda “bağlanmalara dərinləşməmək qabiliyyəti” formalaşır. Onlar, bir qayda olaraq, əxlaqi dəyərlərlə əlaqəli yüksək hissləri inkişaf etdirmirlər, asılı və həyasızdırlar. Bu uşaqlar üçün ünsiyyətdə “biz” əvəzliyi üstünlük təşkil edir, bu xüsusi psixoloji formalaşmadır, onlar bütün dünyanı “biz” və “yadlar”a bölürlər. Uşaq evində böyüyən uşaq uşaq evində yaşayan bütün uşaqlara uyğunlaşmağa məcbur olur. Onlarla təmasları səthi, əsəbi və tələsikdir: o, eyni zamanda diqqət tələb edir və onu rədd edir, təcavüzə və ya passiv özgəninkiləşdirməyə çevrilir. Sevgi və diqqətə möhtac olduğu üçün ona düzgün şəkildə necə cavab verəcəyini bilmir. Yanlış formalaşan ünsiyyət təcrübəsi mənfi nəticələrə səbəb olur. Beləliklə, yeniyyətlik uşaqlar üçün çətin bir dövrdür. Ümumiyyətlə, uşaq evinin müəllimlərinin işində əsas məqam valideyn himayəsindən məhrum uşağın böyüklərin sevgisi və diqqəti ilə əhatə olunmasıdır. Və yalnız uşaq kiminsə ona ehtiyacı olduğunu, kiminsə qayğısına qaldığını və qayğısına qaldığını hiss etdikdən sonra, yal-

nız bundan sonra islah və inkişaf işləri aparmaq faydalı ola bilər.

Son dövrlərdə bir sıra tədqiqatlar uşaq evlərində böyüyən yeniyyətliklərin sinir sisteminin vəziyyətini və dəyərlər oriyentasiyasının araşdırılmasına yönəlmişdir. Həmin tədqiqatlarda dəyərlər oriyentasiyası səviyyəsini əvvəlcə valideynləri, sonra isə digər insanlar tərəfindən təsirə məruz qalmış yeniyyətliklər öyrənilmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu uşaqlar kəskin emosional aclıq yaşayır, eyni zamanda onlara göstərilən diqqətdən heç vaxt yetərli olmayacaqlar. Belə uşaqla işləyən müəllimlər üçün bir tərəfdən hər zaman mehriban əlaqə saxlamalı, digər tərəfdən heç bir halda qıcıqlanmamalı, vəziyyəti həmişə uşağın maraqları nöqtəyi-nəzərindən də qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Uşağın ən yaxşı hisslərinə, onun mehribanlığına, rəğbətinə, obyektivliyinə əsaslanmağa çalışmalıdır [5; s.125]. Bu hisslər nə qədər tez inkişaf etməyə başlayırsa, uşaq özünü daha güclü, daha xoşbəxt, firavan hiss etməyə başlaya bilər.

**Problemin aktuallığı.** Uşaq evlərində böyüyən bu uşaqların psixoloji vəziyyətinin öyrənilməsi, şəxsiyyət probleminin təhlili, onların gələcək həyata reintegrasiya məsələlərinin öyrənilməsi istiqamətli təhlillərin aparılması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

**Problemin elmi yeniliyi.** Məqalədə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaq evlərində böyüyən uşaqların özünüqiymətləndirmə məsələlərinə toxunulmuşdur.

**Problemin nəzəri və praktik əhəmiyyəti.** Məqalə bu sahədə çalışan pedaqoqlar, psixoloqlar, eləcə də mövzuyla bağlı təhlillər aparmaq istəyən tələbələr üçün əhəmiyyətli ola bilər.

## **Ədəbiyyat**

1. Дубровиной, И.В. Психическое развитие воспитанников детского дома (текст) / под ред. – М.: педагогика, 1990. – 264 с.
2. Прихожан, А.М., Толстых Н.Н.. Психология сиротства. ( текст). Изд.3-е. – СПб.: Питер, 2007. – 416 с.
3. Тагил, Н. Социализация личности и образования: от теории к практике. – НТФ ИРРО, 2002. – 47 с.
4. Шапарь, В.Б. Новейший психологический словарь (текст); под общей ред. В.Б.Шапаря. – Изд.3-е – Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 806 с.
5. Шипицына, Л.М. Психология детей-сирот (текст); Изд-во СПб. Ун-та, 2005. – 628 с.
6. Эльконин, Д.Б. Детская психология: Учебное пособие / Ред. – сост. Д.Б. Эльконин. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 384 с.
7. <https://www.stat.gov.az/>
8. <https://psyinst.moscow/article/detiizdetdoma/>

**Redaksiyaya daxil olub:** 12.06.2025